

Deelgebied/Culturele entiteit

Lauwers

1. Geomorfologie

Het deelgebied Lauwers ligt in het noordoosten van de provincie Fryslân en in het noordwesten van de provincie Groningen. Het deelgebied bestaat uit zeeleipolders in het gebied van de rivier de Lauwers en in de voormalige Lauwerszee.

De rivier de Lauwers ontstond aan de noordzijde van het keileemplateau dat het Drents plateau genoemd wordt. Aan het einde van de laatste ijstijd werd het klimaat warmer en vochtiger, waardoor de ijskappen smolten en de zeespiegel steeg. De grondwaterspiegel steeg ook, waardoor evenwijdig aan de toenmalige kustlijn moerassen en veengronden ontstonden. Doordat de zeespiegel bleef stijgen, werd de veenvorming aan de zeezijde door het zoute water en door de afzetting van klei belemmerd, terwijl het veenmoeras zich landinwaarts steeds verder uitbreidde. In de Vroege Middeleeuwen drong de zee steeds dieper het land binnen en werden grote stukken veen weggeslagen. De monding van de Lauwers werd uitgeschuurd tot een breed estuarium: de Lauwerszee. Langs de rivieren werden kleiige wallen afgezet, die oeverwallen of kwelderwallen worden genoemd. Door daling van het achterliggende veengebied kwamen deze wallen relatief hoog te liggen. Op veel plaatsen zijn ze afgegraven ten behoeve van steenbakkerij. In gebieden waar het veen niet werd weggeslagen, zette zeelei zich af op het veen. Een deel van deze kwelders en klei-op-veengebieden is ingepolderd, waardoor de Lauwerszee kleiner is geworden. In 1969 werd de afsluitdijk aangelegd, wat het einde betekende voor deze zeeboezem.

Oude kaart van de Lauwerszee

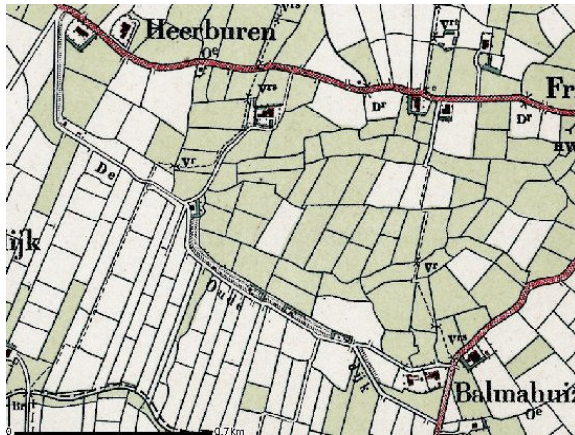

Dijken in het deelgebied Lauwers

2. Bewonings- en ontginningsgeschiedenis

De zeewering aan de westkant van de voormalige Lauwerszee dateert uit de 11de eeuw. Zij beschermden de gronden van Oostergo tegen overstroming. Ten zuiden van de voormalige Lauwerszee stammen de bedijkingen voor een belangrijk deel uit de 13de eeuw. Het Gerkesklooster nam daarin het voortouw. Er werd een grote zeedijk aangelegd in de provincie Groningen, van Noordhorn naar Grijskerk en vandaar naar Stroobos en de westelijke oeverwal van de Lauwers naar Burum, Kollum en Wijgeest. Nadien werden steeds verder naar het noorden dijken aangelegd.

De verkaveling in het gebied varieert van onregelmatige blokvormige percelen in de omgeving van Kollum en Burum, tot regelmatige rechthoeken in de jongere polders. Burum is het oudste in cultuur gebrachte deel van de Lauwers, waar vele bochtige sloten zichtbaar zijn; de restanten van oude kreken. In de Lauwers zijn een aantal verschillende soorten dorpen te onderscheiden. Burum en Gerkesklooster zijn terpdorpen, Kollumerpomp en Warfstermolen zijn enkele van de dijkdorpen en verder zijn er nog een aantal zijdorpen, ontstaan bij sluisen. Zoutkamp is een oud vissersdorp dat, net als Oostmahorn, na de aanleg van de afsluitdijk niet meer als vissersdorp kon functioneren.

De oude dijk

Schutsluizen en uitwateringssluizen bij Zoutkamp

Vele rivieren mondden uit in de Lauwerszee. Bij Zoutkamp kwam het Reitdiep erin uit, bij Munnikezijl de Lauwers, bij Dokkumer Nieuwe Zijlen de Dokkumer Ee en bij Ennumazijl de Zuider Ee. Sinds de afdamming van het Reitdiep in 1877 zijn bij Zoutkamp sluizen gebouwd. Verder ligt in de afsluitdam van de Lauwerszee ook een uitgebreid sluizencomplex. Er liggen dus vele waterstaatkundige kunstwerken in het Lauwerszeegebied. Rond 1580 liet een Spaanse stadhouder een verbinding graven tussen Leeuwarden en Groningen, het kolonelsdiep, die in de 20ste eeuw werd verbreed tot het Prinses Margrietkanaal. Halverwege de 17de eeuw is de Stroobosser trekvaart gegraven tussen het Dokkumerdiep bij Dokkum en het Kolonelsdiep bij Stroobos. Het Dokkumerdiep was een van oudsher belangrijke scheepvaartroute. Tegenwoordig heet het, na het rechtekken van een aantal meanders en de aanleg van sluizen, het Dokkumer Grootdiep. De Stroobosser trekvaart en het Prinses

foto: Het Reitdiep

Margrietkanaal zijn, net als het Lauwersmeer met diens geulen, vroegere kwelders en platen, belangrijke in het oog springende cultuurhistorische aspecten die de wordingsgeschiedenis van het gebied illustreren. Ook de zeedijken, slaperdijken en de sluiscomplexen zijn belangrijke cultuurhistorische blikvangers. Langs het Dokkumer Grootdiep staat een steenfabriek, er wordt ook nog klei gewonnen voor baksteenfabricage.

Een dam sloot in 1969 de oude zeeboezem af van de Waddenzee; het Lauwersmeer ontstond. Na de afsluiting heeft de Staat aan de Rijksdienst IJsselmeerpolders (RIJP) opdracht gegeven om het nieuwe gebied (ruim 9000 ha), in samenwerking met Rijkswaterstaat, in te richten en te beheren. Er lag toen ongeveer 7000 hectare nieuw land 'braak'. Ongeveer 2000 hectare van de vroegere Lauwerszee is open water. Het meer heeft een constant waterpeil van 1 meter beneden NAP. Hierdoor zijn voormalige kwelders en zandplaten drooggevallen. De hoogste, vruchtbaarste delen van het Lauwersmeergebied werden landbouwgebied, een ander deel werd als militair oefenterrein gebruikt en op verschillende plaatsen kwamen voorzieningen voor recreatie. Maar in het grootste deel van het gebied kreeg de natuur de vrije hand om zich te ontwikkelen. Dit natuurgebied kent sinds 2003 officieel de status als Nationaal Park. Bij de sluisen is een haven aangelegd, hier ontwikkelde zich ook het jongste dorp van Nederland: Lauwersoog.

3. Literatuur

- Haartsen e.a., 2005. Lauwers, beschrijving in het kader van project CultGis meer landsdekkend. LNV, Ede.
- Marrewijk & Haartsen, 2001. Waddenland. Het landschap en cultureel erfgoed in de Waddenzeeregio. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij i.s.m. Noordboek, Leeuwarden.